

Он включает в себя все — и позитивное, и негативное. Народ, убеждаясь в консервативности и несуразности отдельных архетипов своего менталитета, может избавляться от них. Но это — длительный исторический процесс, охватывающий большой отрезок времени [9, с.20].

Одним словом, архетипы в менталитете евразийцев занимают особое место и они в большей степени сопряжены с нравственностью и пронизаны духовностью. В них больше гуманистического начала, нежели технократического и прагматического. Поэтому они ведут себя так, как записано в их духовном, нравственном коде, в котором положительные установки самым причудливым образом сочетаются с негативными чертами в современных условиях. Как писал П.Я. Чаадаев: «...нам незачем бежать за другими; нам следует откровенно оценить себя, понять, что мы такое, выйти из лжи и утвердиться в истине. Тогда мы пойдем вперед, и пойдем скорее других» [10, с.166].

Оценка самих себя (евразийских мотивов казахского менталитета), с точки зрения современной философии, требует формирования целостного знания об единстве разума, воли и сердца. В свою очередь, в это дело может внести посильный вклад евразийская философия, которая адекватно отражает ценностно-смысловой континуум особенности народов Евразии. Стало быть, изучение евразийских мотивов казахского менталитета может стать началом зарождения новой евразийской философии.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Дубов И.Г. Феномен менталитета, психологический анализ // Вопросы психологии. — 1993. — №5.
2. Гуревич А.Я. Уроки Люсена Февра // Февр Л. Бой за историю. — М., 1991.
3. Орынбеков М. Предфилософия протоказахов. — Алматы, 1994.
4. Акагай С. Древние культы и традиционная культура Казахского народа. — Алматы, 2001.
5. Малинин Г.А. Ценностная солидарность и межнациональное согласие // Известия МНАН РК Серия общественных наук. — №3 (211).
6. Гачев Г. Интеллектуальное путешествие в национальные миры // Караван. — 1998. — Май.
7. Павлов И. О русском уме // Литературная газета. — 1991. — 31 июля.
8. Грошев И.В. Экономическая реформа через призму русской ментальности // Социально-гуманитарные знания. — №6. — 2000.
9. Калмырзаев А. Национальный менталитет и национальный дух // Мысль. — № 8-9.
10. Россия глазами русского. — Санкт-Петербург: Наука, 1991.

Поступило в редакцию 29.03.2002 г.

Гандзюк А.М., Масицька Т.Е.

(Волинь, Украина)

СУБСТАНЦІЙНІ ФУНКЦІЇ ОРУДНОГО ВІДМІНКА

Досліджуючи семантико-синтаксичні функції орудного відмінка, можна переконатися у тому, що, на протилегу іншим відмінкам сучасної української мови, він характеризується значно ширшою диференціацією у плані значень. Така особливість

орудного відмінка згадується ще у праці О.Потебні «Из записок по русской грамматике», у якій він висловлює думку про те, що «цей відмінок є не одна граматична категорія, а декілька різних, генетичне пов'язаних між собою; власне, у нас декілька відмінків, позначуваних ім'ям орудного» [11, с. 64].

Визначальними для орудного відмінка є семантико-синтаксичні функції зняряддя і засобу дії (первинні функції). У вторинних функціях суб'єкта і об'єкта дії, об'єкта стану, функціях порівняння, сукупності, обмеження, місця, часу, компонента складної предикативної форми та ін. орудний нагадує інші відмінкові форми або невідмінкові компоненти, для яких певна функція належить до класу основних. Власне відмінкові функції орудного поєднуються, як правило, з семантико-синтаксичними показниками субстанційності і домінуванням пасивності, іншим семантико-синтаксичним ознакам властивий мутаційний характер, стосуючись як ознаки нефінальності-невихідності (у результаті нейтралізації семантико-синтаксичних ознак), так і фінальної спрямованості; формально-синтаксичні ознаки також виявляють великий діапазон неординарності – від периферійності до центральності [4, с. 60].

Орудний відмінок є семантичним (конкретним) відмінком, через те первинною його функцією є функція вільної синтаксичної позиції по відношенню до дієслова, а форма є формою слабкого керування. У сфері відношень предмета з дією орудний відмінок, на відміну від родового і давального, означає не залежну субстанцію, а субстанцію, що, виступаючи інструментом дії суб'єкта, зводить до мінімуму його вплив на дію і сама робить її можливою [9, с. 70].

Характерну рису орудного становить використання його в похідних пасивних конструкціях у вторинній функції суб'єкта дії. Трансформація двоскладних, так званих активних конструкцій в пасивні складає особливий тип дериваційних перетворень, які відбуваються в межах спільної власне-семантичної структури речення, тобто основу базової (активної) і похідної (пасивної) складає той самий тип семантично елементарного речення. Його представляють речення типу: П (дія) + А рез. + А діяч або П (дія) + А об. + А діяч, що включають предикат дії і зумовлені його валентністю непередикатні аргументи з семантичними функціями результатива або об'єкта і діяча: Робітники будують дім. У семантико-синтаксичному ярусі предикатна, результативна, об'єктна і суб'єктна синтаксеми трансформуються в предикатну, об'єктну і суб'єктну синтаксеми, яким у формально-граматичній структурі речення відповідають присудок, приприсудковий (придієсловний) другорядний член і підмет [7, с. 70].

Питання про правила трансформації речень із дієсловами активного стану в речення з дієсловами пасивного стану тісно пов'язане з питанням функціонування відмінків. Трансформація актив – пасив зачіпає семантичну основу речень і полягає в семантичному перетворенні предикатів. Зміна активної конструкції на пасивну викликана перетворенням предиката дії на предикат стану [5, с. 90]. Відповідні зміни відбуваються у морфологічному вираженні таких предикатів. У семантичному аспекті суб'єкт дії називного і суб'єкт дії орудного відмінків не кваліфікуються як два різновиди семантики суб'єкта дії. Ідентифікація семантичних функцій називного та орудного гарантується на відносно тотожних значеннях суб'єкта, виражених обома відмінками. Встановленню абсолютної тотожності суперечать корелятивні граматичні пари

пасивних конструкцій, утворених дієсловами пасивного стану з постфіксом -ся та пасивними дієприкметниками [2, с.25], напр.: *Принадно і тасмниче кружляють сонні хати, притрушені місячним сяйвом; Руки, витягнуті роботою, тулили до себе розкуйовджені дитячі голівки* (з тв. М.Стельмаха).

У базових активних конструкціях предикати дії виражаються перехідними дієсловами недоконаного виду теперішнього, минулого і майбутнього часу. У похідних конструкціях перехідним дієсловом недоконаного виду теперішнього, минулого та майбутнього часу відповідає синтетична форма пасивного стану, виражена дієсловами з постфіксом -ся (*Учений пише монографію — Монографія пишеться ученим; Вчений писав монографію – Монографія писалася ученим; Учений писатиме монографію – Монографія писатиметься ученим*), перехідним дієсловом доконаного виду минулого та майбутнього часу – аналітична форма пасивного стану, що включає пасивні дієприкметники доконаного виду і особово-часові форми дієслова **бути** (*Учений написав монографію – Монографія написана ученим; Учений напише монографію – Монографія буде написана ученим*) [7, с. 71]. Морфологічні засоби реалізації функції суб'єкта у пасивних конструкціях відповідним чином впливають на формування значення орудним безприменниковим, важливу роль при цьому відіграє семантика дієслова-предиката, який формує обидва види словосполучень.

Дієслова з постфіксом -ся створюють семантико-синтаксичні ознаки активності і динамічності функції суб'єкта, їх зворотно-пасивна результативна дія проектує відповідного рушія, яким за змістом може бути особа або знаряддя. Ця особливість ще більше активізується лексико-семантичним діапазоном пасивних дієприкметників: *Викидає на стіл жменю мідяків, перемішаних з дрібним сріблом ...стас на поріг, вимощений промерзлим цурпалками; Сани, обліплені дитворою, повернули до паристого містка* (з тв. М.Стельмаха). Наявність орудного відмінка при цих формах дієприкметника семантично пояснена. За ієрархічною шкалою, що об'єднує агенса, об'єкт, адресат і под., позиція орудного ідентична позиції інструменталія [2, с. 26].

Невіддільні зв'язки деяких вторинних функцій із первинною інструментальною функцією сприяють виникненню семантико-синтаксичного синкретизму орудного відмінка. У субстантивній сфері використовується орудний проміжного між суб'єктним і інструментальним типами його різновиду. Він означає стихійного реалізатора дії і знаходить своє поширення тільки серед найменувань предметів в односкладних конструкціях: *Запаморочливо пахло в'янутьим листям; Наче променем осінило його* (з тв. П.Загребельного) [4, с. 131].

Орудний відмінок об'єкта перебуває також в арсеналі засобів вираження об'єктної синтаксеми. Статус орудного об'єктного у синтаксичній системі сучасної української мови пояснюється вторинністю для цього об'єкта функцій. Вторинними функціями орудного виступають функції об'єкта дії і стану, об'єднувані семантико-синтаксичними ознаками субстанційності, пасивності, фінальної спрямованості і формально-синтаксичною ознакою центральності [6, с. 124]. Він сполучається з дієсловами восьми семантичних груп [12, с. 189-191]: 1) керівництва, володіння об'єктом: *Твоя слава – це наша слава, ми будемо робити, лише керуй нами справедливо*; 2) стосунку до об'єкта, позитивного або негативного ставлення до нього: *Ти наш гість, у цих краях – уперше,*

милується природою; 3) надання руху об'єктові, що не має орудного значення: *Родіонові здавалося, що стогне старий полковник всіма клітинами свого зболеного тіла*; 4) виділення об'єкта з можливим відтінком обставинного значення способу дії: *Кераміка на будинках підсвічувала особливою яснотою*; 5) покриття чи наповнення об'єктом, що має відтінок орудного значення: *В широко розжмурених очах Олениних немовби зливаються й розверзаються темні материки, сповняючись летючим серпанком*; 6) наділення відповідним об'єктом: *Цей закуток, на щастя ще не дуже обжитий курортниками, часом навіть сниться*; 7) вживання відповідного об'єкта: *Нам уже кортить поласувати олениною*; 8) обміну об'єктами: *Вони й досі не перемовилися жодним словом* (з тв. М.Рябого).

Відтінок об'єктно-суб'єктно-інструментального значення також властивий орудному відмінкові у тих випадках, коли роль опорного компонента в словосполученні виконують дієслова стану, тоді цей відтінок має назву другого суб'єкта [10, с. 89]. Орудний інструментальний набуває відтінку об'єктного значення, коли його форма виражена найменуванням істот, назвами конкретних предметів, частин тіла, абстрактних понять. За таких умов іменники, виражені орудним відмінком, перебувають не в звичній для інструментала кінцевій позиції периферії речення, а розміщені безпосередньо за дієсловом-присудком у позиції сильнокерованого члена, тобто об'єкта [3, с. 40]. Функціонування орудного інструментального виразно членується на два великих – за семантичним вмістом вияви. Серед них центральне місце займають його первинні функції знаряддя і засобу. Доказом саме їх первинності стосовно орудного відмінка є те, що вони є виразником граматичної природи цієї грами, мають чітке формальне окреслення, у відмінковій системі є непохідними, автономними знаками і на цій підставі вважаються тією основою, навколо якої перебувають вторинні функції цієї одиниці. Первинні функції знаряддя і засобу орудного спираються на семантико-синтаксичні ознаки субстанційності, пасивності, нерозчленованості, динамічності і на формально-синтаксичну ознаку периферійності [6, с. 128]. Периферійне розташування орудного відмінка у відмінковій системі мови пояснюється статусом його первинної функції інструментальності у її відношенні до загальнокатегорійного значення субстанційності, реалізація якої обмежується кількома важливими факторами [8, с. 122]. Окремий різновид інструментального значення формуються на основі назв конкретно-предметного значення, які можна об'єднати за спільною ознакою «допоміжний матеріал» [2, с.49].

Для відображення простору як однієї з форм буття людини також використовується словоформа орудного відмінка, семантико-синтаксичний аналіз просторових функцій, передаваних відмінковими формами, взагалі нагадує собою «фонове» наповнення речення [1, с. 52]. Орудний відтінок як локативна синтаксема використовується у реченневих конструкціях саме з такою метою. За допомогою словоформи орудного відмінка можна показати локалізацію дії над і під певними точками, напр.: *Ні, тісня ця народжена в сю мить; Під місяцем холодним і високим; Над річкою, що мій забрала спокій* (Л.Забашта). Перебіг дії може реалізуватися між певними об'єктами: *Між горами старий Дніпро* (Т.Шевченко); за об'єктом: – *Йому б за жінчиною спиною тільки*

на зборах сидіти (М.Стельмах); Вони сиділи одне насупроти одного за золотим кущем (М.Стельмах); перед об'єктом: Перед залізними ворітьми лікарні в Галинки до решти розтає сміливість (М.Стельмах). У багатьох випадках визначенню просторової локалізації сприяє не прийменниково-відмінкова словоформа орудного відмінка, а саме лексичне значення вжитої в орудному відмінку форми іменника: село, город, край, дорога, шлях, стежка, поле і под.: Пригнули човен і стежкою піднялися на поле; А бричка мчить сонним шляхом; Дорогою проїхала бричка; Городами проходять два літніх селянини (з тв. М.Стельмаха).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Арутюнова Н.Д. Синтаксис // Общее языкознание. Внутренняя структура языка. – М.: Наука, 1972.
2. Безпояско О.К. Іменні граматичні категорії. – К.: Наук. думка, 1991. – 170 с.
3. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.
4. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови. – К.: Наук. думка, 1987. – 230 с.
5. Вихованець І.Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
6. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 222 с.
7. Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць. – К.: Наук. думка, 1991. – 192 с.
8. Загітко А.П. Теоретична граматики української мови: Морфологія. – Донецьк: ДонДУ, 1996. – 437 с.
9. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. – К., Вища школа, 1983. – 264 с.
10. Мартинов В.В. Категории языка: Семиол. аспект. – М.: Наука, 1982. – 192 с.
11. Потєбня А.А. Из записок по русской грамматике. – М.: Учпедгиз, 1958. – Т. 1-2. – 536 с.
12. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К.Вілодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – 256 с.

Поступило в редакцію 5.04.2002 г.

Гафарова Р.И.
(Симферополь, Украина)

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ КОМПОНЕНТЫ В СТРУКТУРАХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

Характеризующие этнос свойства наиболее ярко проявляются в фразеологических единицах. Фразеология – особая область в изучении любого живого языка. «Фразеологические единицы и образно-мотивированные слова (метафоры) – это такие языковые единицы, в значении которых важен не столько денотативный аспект, сколько различного рода коннотации, наслоения, образы, имплицитные оценки и эмоции» [2, с.40].